

УДК 82 (571.54)

ББК 83.3 (2 Рос. Бур)

С 57

DOI 10.51955/2312-1327_2023_2_201

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

*Сономбал Цыденович Содномов,
orcid.org/0000-0002-9276-0925,
доктор педагогических наук, профессор
ГАУ ДПО РБ «Бурятский республиканский институт
образовательной политики»,
ул. Советская, 30
Улан-Удэ, 670000, Россия
sodnomov65@mail.ru*

*Дарима Батуевна Дашиева,
orcid.org/0009-0002-4683-2569,
ГАУ ДПО РБ «Бурятский республиканский институт
образовательной политики»,
ул. Советская, 30
Улан-Удэ, 670000, Россия
dashieva01@mail.ru*

Аннотация. В данной статье актуализируются проблемы развития функциональной грамотности обучающихся пятых-восьмых классов на уроках бурятского языка. Сегодня сложилась очень непростая ситуация с бурятским языком, в Республике Бурятия наблюдается субординативный билингвизм, и, как следствие, бурятский язык отошел на второй, возможно даже на третий план по уровню использования языка в повседневной жизни, даже на уровне бытования. Но несмотря на сложившуюся ситуацию, авторы считают, что бурятский язык является мощнейшим средством развития языковой личности, соответственно, на основе формирования языковой личности необходимо развивать языковую функциональную грамотность, данная задача рассматривается в статье. Изучены несколько точек зрения ученых-методистов на развитие функциональной грамотности в процессе обучения родному и иностранному языкам. Приведены примеры использования современных технологий, методов и приемов в практике обучения бурятскому языку.

Ключевые слова: личность, бурятский язык, функциональная грамотность, современный урок, основная школа, развитие, нормативные документы, современные требования, умения, навыки, субординативный билингвизм, социолингвистические условия, интерактивные технологии, технология развития критического мышления, компетенция, компетентность, федеральная образовательная программа, федеральный государственный образовательный стандарт.

DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL LITERACY AT THE LESSONS OF THE BURYAT LANGUAGE IN THE BASIC SCHOOL

*Sonombal Ts. Sodnomov,
orcid.org/0000-0002-9276-0925,
doctor of pedagogical sciences, professor
AEI APE RB Buryat Republican Institute
of Educational Policy,
30, Sovetskaya Street
Ulan-Ude, 670000, Russia
sodnomov65@mail.ru*

*Darima B. Dashieva,
orcid.org/0009-0002-4683-2569,
AEI APE RB Buryat Republican Institute
of Educational Policy,
30, Sovetskaya Street
Ulan-Ude, 670000, Russia
dashieva01@mail.ru*

Annotation. The paper considers the problems of developing fifth-eighth-graders' functional literacy at the Buryat lessons. Today we have a very difficult situation with the Buryat language, there is a subordinative bilingualism in the Republic of Buryatia, and, as a result, the Buryat language has taken the second, perhaps even the third place in terms of the language use in everyday life, even at the level of existence. But despite the situation the authors consider that the Buryat language is a powerful means for developing a linguistic personality. And on the basis of a linguistic personality formation we should develop language functional literacy. The paper studies different scientific methodologists' points of view concerning the development of functional literacy in learning native and foreign languages. Different examples of using modern technologies, methods and techniques are discussed.

Key words: Personality, the Buryat language, functional literacy, modern lesson, basic school, development, regulatory requirements, skills, subordinate bilingualism, sociolinguistic conditions, interactive technologies, critical thinking technology, competence, federal education programme, federal state education standard.

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ ХЭШЭЭЛНҮҮДТЭ МЭДЭСЭ ШАДАБАРИЯА АЖАБАЙДАЛДАА ХЭРЭГЛЭХЭ ДАДАЛ ХҮГЖӨӨЛГЭ

Introduction (Введение)

Мэдэсэ шадабарияа ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал хурагшадтай хүмүүн, хуби бэеын [Иванычева, 2021] хүгжэлтэдэ онсо хуури эзэлнэ, тэдэнэй саашанхи. ажабайдалай үндэһэн хуури болоно. Ород хэлэн дээрэ дуугардаг болоһон буряад хүүгэдтэ үндэһэн буряад хэлэнийн харилсаха үүргээ дүүргэдэггүй болоһониинь мэдээжэ. Эдэ хүүгэдтэ буряад хэлэн үндэһэн хэлэнийн боложо үлэбэшье, хүдэлэлгэ ябадалдань хоёрдохи хэлэнийн болоно.

Мэдэсэ, шадабарияа ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал бүрилдүүлгэ хургуулийн болбосорой эрилтэнүүдэй мүнөө үеын байдалай, социумай, сагай эрилтэ хангуулдаггүй байһананиие гэршэлнэ гээд эрдэмтэд тэмдэглэнэ. PISA, IEA гэхэ мэтэ шэнжэлэлгэ хэһэн эмхи зургаануудай шэнжэлэлгэнүүд, юрэнхы

хургуулинууд олонхи ушарта хурагшадтаа миин лэ мэдэсэ, шадабари хуралсалай номоор олгоод, тэдэниинь ажаябуулгадаа, үдэр бүхэнэйнгөө бодото байдалда хэрэглэхэ шадабари, дадал олгоногүй гээд онсодхол гаргана.

Юрэнхы болбосоролой хургуулинуудта «буряад хэлэн гүрэнэй хэлэн гээд үзэгдэнэ, тиихэдээ гол зорилгонь үдэр бүхэнэйнгөө ажаябуулгада үндэн хэлэн дээрээ харилсажа хургаха гэнэн зорилготой» [Содномов, 2018]. Энэ зорилгонь хурагшадай мэдэсэ, шадабарияа ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал бүрилдүүлхэ олон янзын методүүдые, онол аргуудые хэрэглэхэ арга олгоно. Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ хэлэлгын ажаябуулгын дүрбэн янзанууд бээлүүлэгдэнэ. Уншалгын хэдэн янзанууд (удхалан уншалга, бэдэрэн уншалга, бэдэрэн харалгын уншалга) болон шагнан дуулалга, мэдэсэ, шадабарияа ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал бүрилдүүлгын, ажабайдалайнгаа ямаршые тодорхой зорилгонуудые бээлүүлхэ тон шухала шадабаринуудай нэгэн болоно. Бэшэлгэ болон дуугаралга монологическа гү, али диалогическа хэлэлгын шадабари мүн лэ ажабайдалайнгаа, хүнтэй харилсаха тодорхой зорилгонуудые бээлүүлхэ арга олгоно. Эрдэмтэдэй, лингводидактнуудай шэнжэлэлгэнүүд соо эдэ асуудалнууд шэнжэлэгдэнэ, харин буряад хэлэнэй хэшээлдэ ямар аргаар энэ асуудал шийдхэхэб, бээлүүлхэб гэжэ шэнжэлэгдэнэгүй. Тиигэбэшье, эдэ «эрилтэнүүдые хангалгада буряад хэлэнэй хэшээлнүүд хубитаяа оруулха байһаниинь мэдээжэ, тиимэһээ шэнэ үеын болбосоролдо, буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ онсо эрилтэнүүд табигдаха болоно» [Содномов, 2022a].

Materials and methods (Материалы и методы)

Хэрэглэгдэнэн методүүд:

- багшанарай хэшээлнүүдые ажаглалга;
- хурагшадай дүүргэнэн хүдэлмэринүүд;
- хурагшадай хуралсалай ажаябуулга.

Хэрэглэнэн зүйлнүүд:

– Россиин гүрэнэй гэгээрэлэй яаманай хоёр мянга хорин нэгэн ондо юрэнхы хургуулинуудай шэнэлэгдэнэн ФГОСууд баталагдаба гэнэн тогтоол [Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования, 2021];

– Буряад республикын гүрэнэй «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия на 2021-2030 годы» [Об утверждении Государственной программы..., 2020] гэнэн программа;

– ород хэлэн дээрэ хуралсалаа эмхидхэдэг хургуулинуудта буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ хэрэглэгдэдэг «Алтаргана» гэнэн хуралсалай учебно-методическа комплект.

Тус ниитэлэл бэшэхэдээ, нэн түрүүн багшын дүй дүршэл ажаглалга, онсодхолго болоно. Багшанарай хуралсал эмхидхэлгын ажал, хэшээлнүүдые, класчаа гадуур хүдэлмэринүүдые ажаглаһан, тусхай дүн гаргаһан байнабди. Багшын хэрэглэнэн технологинуудые шүүлбэрилжэ буряад хэлэнэй хэшээлнүүдэй хүмүүжүүлгын, хүгжөөлгын үрэ дүнгүүдые онсодхожо, хурагшадай олоһон шадабари элирүүлэгдэбэ.

Тиихэдээ буряад хэлэнэй хэшээлнүүд, иимэ хургуулинуудта, метапредметнэ шадабари бүрилдүүлнэ гэжэ мэдэрээд, функциональна шадабари бүрилдүүлхэ технологинууды нэбтэрүүлхэ болоно.

Discussion (Дискуссия)

С. Г. Вершловский, М. Д. Матюшкина гэгшэд «Функциональная грамотность выпускников школ» [Вершловский и др., 2007] гэхэн статья дотороо мэдэсэ шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэжэ, методическа дурадхалнууды үгэһэн байна. А.А. Контримович, М.В. Паюнена гэгшэд англи хэлэнэй хэшээлнүүды онсо илгана, юундэб гэхэдэ англи хэлэнэй хэшээлнүүд мүн лэ метапредметнэ зорилгонууды шиидэдэг байна [Контримович и др., 2013].

О. Е. Лебедева «Компетентностный подход в образовании» гэхэн ном соогоо мэдэсэ шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал тухай мүн лэ бэшэһэн бана [Лебедева, 2015].

Эрдэмтэ психолог, лингвист А.А. Льонтьевай бэшэһээр «функциональная грамотность – это способность человека использовать приобретаемые в течение жизни знания для решения широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений» [Образовательная система..., 2003]. Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал ямар нэгэн ганса хуралсалай ном үзэлгэдэ хангагдана бэшэ, харин ямаршье ном үзэлгын, ямаршье хэшээлэй үедэ бээлүүлэгдэнэ. Хуралсалай бүхы жэлнүүдтэ эзэмдэһэн мэдэсэнь, шадабаринь мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадалынь боложо үгэнэ. Хуралсалай үедэ эдэ дадалнууды нарижуулхадань «Алтаргана» гэжэ хуралсалай методическа комплектууд нилээд ехэ нүлөө үзүүлнэ. Тиигэжэ, хурагшад табадахи ангиһаа эхилээд, оршон байдал тухай, ажаמידарал тухай мэдэсэнүүдтэй болоно. Ород хургуулинуудта буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ, хэлэнэй талаһаа гүнзэгы мэдэсэ абадаггүй, харин ажабайдалай орёо асуудалнуудтай удаадахи сэдэбүүды үзэхэдөө танилсана: табадахи ангиин «Алтаргана» гэхэн хуралсалай ном соо «Минии бүлэ», «Минии нүхэд», «Минии үдэр», «Тамир», «Сагаалган», «Хуралсал, хургуули», «Мэргэжэл», «Олондо мэдээсл тарааха арганууд», С.Ц. Содномовай бэшэһээр, зургаадахи ангиин «Алтаргана» гэхэн хуралсалай ном соо «Бүлынхидэй харилсаан», «Минии нүхэд болон би», «Бэсын энхэ элүүр», «Сагаалган, Сурхарбаан», «Хургуули, хуралсал», «Мэргэжэл», «Олондо мэдээсл тарааха арганууд» [Содномов, 2019], «Буряад орон», долоодохи ангиин «Алтаргана» гэхэн хуралсалай ном соо «Түрэлхид», «Энхэ элүүр байдал», «Минии нүхэд», «Заншалта хайндэрнүүд», «Олондо мэдээсл тарааха арганууд», «Мэргэжэл», «Буряад орон», наймадахи ангиин «Алтаргана» гэхэн хуралсалай ном соо «Түрэл хайхан Буряадни», «Энхэ элүүр байдал», «Һонирхол», «Заншалта хайндэрнүүд», «Эхэ байгаалия гамная!», «Байгал – дэлхэйн баялиг!», «Мэргэжэл». Эдэ сэдэбүүдтэй танилсахадаа хурагшад оршон байдалай элдэб талануудтай танилсана, жэшэнь, «Мэргэжэл» гэхэн сэдэб үзэхэдөө, элдэб олон мэргэжэлнүүдтэй танилсана, ямар мэргэжэл аюултай гэжэ тоологдодог бэ гэхэн асуудалда харюунууды дурадхагдаһан текстнүүд сооһоо олоно. Лахасаран

Линховоин, Лариса Сахьянова, Галина Шойдагбаева, Борис Будаев, Татьяна Позднякова, Андрей Захряпин, Валерий Лысенко гэхэ мэтэ буряад орон дотороо суутай мэргэжэлтэн, тамиршад тухай текстнүүдые уншажа, эдэ хүнүүдые жаргалтай, амжалтатай хүнүүд гэжэ хэлэжэ болохо гэшэ гү, юундэ? гэхэн асуудалнуудта харюунуудые олоно, дотор бэеын омогорхолтой болоно.

Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал тухай тодорхойлолго Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин гэгшэд методическа томъёонуудай болон ойлгосонуудай толи соогоо иигэжэ бэшэнэ: «Функциональная грамотность есть уровень знаний, умений и навыков, обеспечивающий нормальное функционирование личности в системе социальных отношений, который считается минимально необходимым для осуществления жизнедеятельности личности в конкретной культурной среде» [Азимов и др., 2009]. Энэ тодорхойлолгоһоо уламжалан харахада, «Заншалта хайндэрнүүд» гэжэ сэдэб үзэхэдөө буряад арадай заншалта хайндэрнүүд тухай юу мэдэхэбибди гэхэн асуудалда харюу номой хуудаланууд дээгүүр бэдэрнэ, текстнүүдые уншана, шагнана [Содномов и др., 2018].

Буряад орон дотороо сугтаа ажаһуудаг ондоо яһатанай ород (масленица), татар (сабантуй), эвенк (бакалдын) арадуудай хайндэрнүүдтэй танилсана, онсонуудыень мэдэжэ абана гээд тэмдэглэхэ шухала.

Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадалтай, функциональна грамотна хүниие хүмүүжүүлхын тула, багша удаадахи зүйлнүүдые мэдэхэ байха ёһотой гээд ханагдана.

Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадалтай, функциональна грамотна хүн хэн гэшэб гэбэл:

- бээ даагаад ажабайдалаа эмхидхэжэ шадаха шадабаритай, юумээр һонирходог, юумэ шэнжэлдэг;

- олон зоной дунда, ниитын эрилтэ хангаха, алтан һургаалнуудыень баримталан ажамидаржа шададаг;

- өөрыгөө тодорхойлон элирүүлжэ шадаха шанартай, гол оньһожоһон компетенцинуудтай, бээ нарижуулан абажа ябаха шадабаритай, дүн туйлахаар ажалаа эмхидхэжэ шадаха [Содномов, 2019];

- ажамидаралда ушардаг бэрхэшээлнүүдые дабажа гаража шададаг;

- ямар нэгэн шэнэ юумэнүүдые бээ даагаад элирүүлжэ шададаг [Содномов и др. 2018];

- олон мэдээсэлнүүдэй дундаһаа гол, шухала юумэнүүдыень элирүүлжэ, шэлэжэ шададаг [Содномов и др., 2018];

- гадаадахи оршон байдалтай харилсажа, богони болзор соо дадаха, ажамидаржа шадабаритай.

Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадалтай, функциональна грамотностиин индикаторнууд гэбэл:

- харилсаха хайн болбосоролтой байлга – ямаршые ушар байдалда аман үгын гү, али бэшэгэй хайн хэлэлгэтэй байлга;

– мэдээсэлгын хайн болбосоролтой байлга – мэдээсэл бэдэрээд оложо шадаха, мэдээсэлнүүдые шэлэн абажа, хэрэгтэйень, үнэн зүбыень шэлэжэ абаха шадабаритай байлга;

– юрэнхы политическа хайн болбосоролтой байлга – обществоведческэ мэдэсэтэй, шадабаритай байлга;

– компьютернэ хайн болбосоролтой байлга – компьютер мэдэхэ, тэрэнэй хүсөөр ажалаа эмхидхэжэ шадаха, нийтэ ажамидаларда мэдээсэлэй технологинуудай үүргэ мэдэрхэ, ажамидалардаа хэрэглэжэ, ашаглажа шадаха шадабаритай байлга;

– ажабайдалай юрэнхы хайн болбосоролтой байлга – түрэлхи хэлэн дээрээ, али зарим ушарта ород, ондоо хари хэлэнүүд дээрэ уншалгын, бэшэлгын дадалтай байлга.

Буряад хэлэндэ хургажа байһан багша, хэшээлэйнгээ үедэ хуралсалай байдал тогтоожо, хурагшадаа буряад хэлэнэй хэлэлгын байдалда оруулха болоно. Тиихэдээ, тэдэнэр буряад хэлэн дээрэ харилсаха, бэе бээдээ асуудал табиха, асуудалда харюусаха, магазин, кафе, автобуудал, түмэр замай буудал ондоошье газарта хэлэлгын практическа шадабари харуулжа шадаха болохо зэргэтэй.

Буряад хэлэнэй хэшээлнүүд междисциплинарна хэшээлнүүд болоно, тиимэһээ хэшээлнүүдтээ географиин, түүхын, биологиин, тоо бодолгын, уран зохёолой, ОБЖэйн, хүгжэмэй, технологиин, уран зурагай хэшээлнүүдтэ хурагшадай олоһон мэдэсэнүүд дээрэ үндэһэлжэ хөөрэлдөө эмхидхэбэл тон үрэ дүнтэй байха. Эдэ хэшээлнүүдтэ олоһон мэдээсэлнүүдые хэрэглэбэл, хурагшад оршон тойронхи байдал, мүнөө үеын байдал зүбөө ойлгожо хураха, хуби бэеынгээ, өөрынгөө хандасатай болохо, Энэ арга хэрэглэбэл багша хүмүүжүүлгын асуудал буряад хэлэнэйнгээ хэшээлдэ нэгэ мүһэн бээлүүлхэ аргатай болоно.

Results (Результаты)

Энэ шэнжэлэлгэ үнгэргэлгын үедэ, хэдэн педагогическа технологинууд хэрглэгдэһэн байна. Тэдэниие нэрлэн тоолобол гэхэдэ, шэнжэлэлгын метод, хөөрэлдөөн, критическэ мышлени хүгжөөлгын технологи, проектнэ ажаябуулгын технологи, үрэ дүнтэйгөөр уншалгын технологи, текстнүүдээр хүдэлэлгын аргууд, интерактивна технологинууд, бүлэгөөрөө хүдэлэлгын түхэлнүүд, Эдэ технологинуудые хэрэглэлгэ хурагшадай зохёохы эдэбхи хүгжөөнэ, ухаан бодолоо хүдэлэлгын ажаябуулга эршэдүүлнэ, хурагшадай өөрын хараа бодолоо хэлэхэ, тэрэнэй баталха шадабари хүгжөөнэ, үзэжэ байһан сэдэбүүдээ, мэдэсэнүүдээ гүнзэгыгөөр шудалан ойлгоходонь туһална, нүлөөлнэ [Содномов, 2022б]. Гэхэтэй хамта, ород хэлэн дээрэ хуралсалайнгаа ажаябуулга эмхидхэдэг хургуулинуудта, хурагшадые буряадаар дуу гаргажа хургаха, дундаа харилсажа хургаха гэхэн гол зорилгонууд табигдана.

Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ интерактивна технологи үргэнөөр хэрэглэгдэһэн байна.

Ямар технологи интерактивна гэнэб гэхэдэ, эдэ аргуудые хэрэглэлгын үедэ хурагшадай харилсаха эдэбхи эршэдэжэ, хуралсалай ажаябуулгын үедэ

багшын коммуникативна аргааа үлүү болоно гэхэдэ алдуу болохогүй. Энэ хуралсалай технологи хурагшадай эдэбхи бүлэг бүлэгөөрөө хүдэлхэдөө дээшэлүүлнэ, сүлөөгөөр дундаа харилсаха арга олгоно.

Интерактивна хургалгын гол заршамууд гэхэдэ:

- харилсан хөөрэлдэлгэ;
- бага бүлгэмөөр суг хамта ажаллалга;
- эдэбхитэйгээр наадангаа хуралга.

Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ интерактивна технологи хэрэглэлгэ хурагшадые ямар шадабаритай болгоноб гэхэдэ: ажамидаралай бодото байдал тогтоожо, гарахан орёо асуудалнуудые шийдэжэ хураха шадабари олгоно; ажамидаралдаа удаан сагай болзор соо хэрэглэхэ шадабари болон дадалтай болохо арга олгоно; суг хүдэлхэ, хамта хүдэлхэ дадалтай болоно. Жэшээн, табадахи класста «Минии үдэр» гэжэ сэдэб үзэхэдөө, табин нэгэдэхи нюурта нэгэдхи упражнени дүүргэжэ, үгтэһэн олон үгэнүүд сооһоо мэдэхэ, танил үгэнүүдээ бэдэрэн олоно, удхыень ханана, танил бэшэ үгэнүүдые илган элирүүлнэ, толи хэрэглэжэ удхыень мэдэхэ болоно, ханажа абана. «Тамир» гэжэ сэдэб үзэхэдөө, Г. Дашабыловой «Бүмбэгэ» гэхэн шүлэг уншахадаа сэдхэлэйнгээ баяр харуулха шадабарияа хүгжөөнэ, гэхэ мэтэ олон жэшээнүүдые харуулжа боломоор байна.

Ямар интерактивна аргууд буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ хэрэглэгдээб гэхэдэ:

- хоёроороо хүдэлэлгэ;
- бүлэгөөр хүдэлэлгэ;
- гурбаар хүдэлэлгэ;
- аквариумаар хүдэлэлгэ;
- нэгэдүүлэн, ухаан бодолоо хорин хүдэлэлгэ;
- халбаруулан хүдэлэлгэ;
- кластернууд;
- квестнүүд;
- ментальна карта зохёон хүдэлэлгэ;
- зүрилдэн хандасатайгаар хүдэлэлгэ;
- лексическэ наадануудые наадалга;
- грамматическа наадануудые наадалга;
- арсалдаан;
- проектнууд.

Критическэ мышлени хүгжөөлгын технологи хэрэглэлгэ мүн лэ мэдэсэ, шадабарияа ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал хүгжөөлгэдэ онсо удхатай. Энэ технологиин ямар аргууд хэрэглэдээб гэхэдэ:

- Блумай нямняа сэсэг;
- нарин болон бүдүүн асуудалнууд;
- кластер;
- фишбоун;
- синквейн зохёолго;

- инсерт;
- Веннын диаграмма.

«Блумай нямняа сэсэг» гэхэн арга хэрэглэлгэ ухаан бодолоо хүгжөөхөө гадна, ажаמידаралдаа олоһон мэдэсээ хэрэглэхэ шадабари олгоно.

Жэшэнь, зургаадахи класста «Энхэ элүүр байдал» гэжэ темэ үзэхэдөө, энхэ элүүр байдал тухай ханамжануудаараа андалдая гэжэ даабари дүүргэхын тула, нямняа сэсэгэй набшаһанууд дээрэ удаадахи асуудалнууд бэшгдэнхэй байха:

- Элүүр энхэ байдал ямар байдал гэшэб?
- Элүүр энхэ байдал юунһээ дулдынаб?
- Элүүр энхэ байхын тула хүн бээ яажа хорихо ёһотойб?
- Тамхинай хорон тухай таанар юун гэжэ ханабта?
- Хара тамхин тухай дуулаа һэн гүт? Тэрэ хүнэй бэе махабадта ямар хоро хүргэдэг бэ?

– «Нүхэр», «унаган нүхэр», «анда нүхэр» гэжэ хэн тухай хэлэдэг гэшэб? Анда нүхэд болохын тула хүн ямар сэдхэлтэй байха ёһотойб?

– Хүнэй ажабайдалда мүнгэн ямар үүргэ дүүргэдэг бэ? Мүнгэнэй хайн аша болон муу нүлөө нэрлэгты?

– Танай ажабайдалда олондо мэдээсэл дамжуулдаг аргууд ямар үүргэ дүүргэнэ гэшэб?

Тиихэдээ элдэб асуудалнууды табига болоно:

– Юрын асуудалнууд: Нэрлэгты ...», «Хэн?», «Хэзээ?», «Хаана?», «Яагаад?», «Ямар аргаар?».

– Элирүүһэн асуудалнууд: Энэ ойлгосо элирүүлэгты.

– Практическа асуудал: «Энэ асуудал яагаад шийдэжэ болохоб?», «Энэ асуудал, иимэ юумэ ажаמידаралдаа хаана ушаржа болохоб?».

– Тайлбарилха (интерпретирующий) асуудал: иимэ асуудалнууд «Юундэ?» гэхэн үгөөр эхилхэ болоно.

– Сэгнэһэн асуудал: «Энэ юумэндэ сэгнэлтэ үгэгты», «Энэ үйлэдэ сэгнэлтэ үгэгты».

– Зохёохы асуудал: Уридшалан бодомжолһон удхатай асуудал табига «Хэрбээ ...»

Инсерт. Энэ арга хэрэглэлгэ мэдээсэл эли тодо болгохоһоо гадна, хуушан мэдээсэл шэнэ мэдээсэлээр һэлгэхэ гэхэ гү, али һэльбэхэ арга олгоно. Текст уншаад, таблицын хүсэнэгүүды дүүргэхэ гү, али үнгэтэ шэрээр текст соогоо хүдэлэлгэ болоно. Үгышьёһаа, харандаа баряад текстын гадар талаар тусхай тэмдэгүүды табилга.

Жэшэнь, наймадахи класста «Һонирхол» гэжэ сэдэб үзэжэ байхадаа, хорин юһэдэхи упражнени дүүргэхэдээ хэрэглэжэ болоно. Тиихэдээ, «зохёол хөөрэлгэдэ бэлдэлгэ» гэхэн таблица зохиожо болоно. Һүүлээрнь энэ таблицаа хэрэглэжэ хөөрөөндөө бэлдэбэлын таарамжатай.

Таблица 1 – Зохёол хөөрэлгэдэ бэлдэлгэ

Ц.С. Сампиловай түрэхэн нютаг	Хаана хурааб? Багшань хэн бэ?	Ц.С. Сампиловай бүтэлнүүд	Нүхэдэйнь ханамжанууд
1893 ондо Яруунын аймагай Догно нютаг	Шэтэдэ. И.Н. Жуков	«Талын дуран», «Адуушан», «Сүлөөтэ буряад», «Ангуушад», «Ургашан»	Х. Намсараев тухай шарж зураган. Ц. Номтоевай номууды зурагаар шэмэглэһэн

«Зигзаг» гэхэн арга хэмжээгээрээ ехэхэн текст уншахадаа хэрэглэжэ болоно. Хүдэлхэ текстээ удхаараа дүүрэхэн хубинуудта хубааха. Хубаагдаһан хубинуудайнь тоо, бүлэгтэ орохо хурагшадай тоотой тэнсэлдэһэн байха зэргэтэй.

Текстээр хүдэлхэдөө удаадахи шатанууды баримталха, хубарилыень эбдэхэгүй.

Нэгэдэхи шата. Танилсалгын уншалга.

Хоёрдох шата. Текстын удха ойлголго. Текстын удхаар хөөрэлдөөн. Танил бэшэ гү, али ойлгогдоогүй үгэнүүдэй удхаар хүдэлэлгэ.

Гурбадахи шата. Асуудалнуудта харюу. Багша бүлэг бүхэндэ асуудал табина.

Дүрбэдэхи шата. Бүлэгүүдэй даабаринууды хэлгэлгэ. Текстын хубинууды бүхэлээр мэдэхэ болохын тула, бүлэгүүдэй даабаринууды хэлгэлгэ.

Табадахи онсодхолой дүүргэлтын шата. Багша онсодхон асуудалнууды табина. Хурагшад текстын түсэб табина.

Энэ арга хэрэглэлгэ хэлэлгын дүрбэн янзын (уншалга, дуулан шагналга, дуугарха, бэшэхэ) ажаябуулга хэрэглэхэ арга олгоно. Богонихон сагай болзор соо горитойхон ажал эмхидхэхэ, ябуулха арга олгоно. Классай бүгэдэ хурагшадай хүдэлхэ арга олгоно.

Кластер гэхэн арга ямар нэгэн сэдэб сүлөөр, бодомжолон хүдэлхэ арга олгоно. Энэ арга хэшээлэй алишье шатада хэрэглэжэ болоно. Энэ аргаар хүдэлэлгэ үгын нөөсэ элбэгжүүлнэ, грамматическа мэдэсэнүүды хадуун абалгада нүлөөлнэ, коммуникативна компетенци хүгжөөнэ. Энэ аргаар богонихон хөөрөө зохёоходо болоно. Ямар нэгэн грамматическа ойлгосо тайлбарилхада тон таарамжатай. Жэшэнь, юумэнэй нэрэнүүд. Тэг дундань юумэнэй нэрэнүүд гэжэ бэшээд, тэрээнһээ таталдуулан ондоо шанарнуудыень бэшэхэ: хүн, хүн бэшэ, асуудалнууд, падежнууд, нэгэнэй болон олоной тоо г.м.

Кластер гэхэн арга, хурагша бүхэнэй өөрын зорилго элирүүлнэ, ойлгосо тодорхойлуулна. Энэ аргын хүсөөр хурагшадай үгын нөөсэ элбэгжэнэ, лексическэ шадабаринь эршэдэнэ, хэлэнэй орёо грамматическа ойлгосонууды ойлгоходонь бэлншуу боложо үгэнэ.

Ухаан бодолоо креативнаар хүдэлэлгэ хурагшадай хүгжэлтэдэ нүлөөлнэ. Дүүргэхэн упражненинууд, даабаринууд мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал хүгжөөнэ.

Conclusion (Заключение)

Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал хадаа мүнөө үеын ажабайдалда тон шухала гээд тэмдэглэе. Иимэ дадалтай хүн оршон байдалда түргэнөөр хураха, хүнгэдхэн бээе тааруулжа шадаха болоно. Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадал хамагай түрүүлэн ямаршые хуралсалай номой удхаар хургуулида бээлүүлэгдэхэ болоно, юундэб гэхэдэ, хурагша бүхэн олоһон мэдэсэ дээрээ үндэлжэ ажамидарха дадалтай болоно ха юм.

Энэ асуудалай шухалыень багшанар ойлгожошые байгааһаа, мэргэжэлтэ ажаябуулгадаа шэнэ, инновационно аргуудые шуналтайгаар хэрэглэнэгүй, заншалта методикоороо ажалаа ябуулһан зандаа. хурагшадай эдэбхи, тэдэнэй буряад хэлэ үзэлгын шухала шанар дээшэлүүлнэгүй. хурагшад мүнөө хүрэтэрөө өөдынгөө хайран саг үлүү ном үзэжэ халгаанабди гэжэ бодомжолһоор. хурагшад буряад хэлэ үзэхэдөө, өөһэдынгөө лингвистическэ мэдэсээ дээшэлүүлнэбди, юрэнхы кругзоороо үргэдхэнэбди гэжэ ойлгоногүй. Буряад хэлэнэй багша энэ ажал тухай соонь эрмхидхэнэгүй, эршэдүүлнэгүй гээд тэмдэглэхэ шухала.

Тусхайлан хэлэхэдэ, мүнөө үедэ ямаршые түрэлхи хэлэ үзэлгэ, Россиин болбосоролдо онсо хуури эзэлхэ болоод байна, энээн тухай олонхи лингводидактнууд тэмдэглэнэ, юундэб гэхэдэ функциональна грамотностие хүгжөөлгэ федерална болбосоролой программын (ФОП) гол түсэблэн дүнгүүдэй шухала нэгэнинь мүн ха юм даа. Мэдэсэ, шадабария ажабайдалдаа хэрэглэхэ дадалтай болоһон хурагша мүнөө үеын ажабайдалда, тэрэнэй соёлдо компетентнэ алхам хэжэ, өөрынгөө хубиин байдал зүбөөр түсэблэхэ, эмхидхэхэ арга боломжо олохо арга дээрэ тайлбарилалдаһан технологинууд, методүүд, онол аргууд олгоно гээд тэмдэглэхэ шухала.

Библиографический список

Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. М.: Икар, 2009. 448 с. EDN XQRF7T.

Вершловский С. Г. Функциональная грамотность выпускников школ / С. Г. Вершловский, М. Д. Матюшкина // Социологические исследования. 2007. № 5(277). С. 140–144. EDN HZWNJD.

Иванычева Т. А. Общие подходы к оценке функциональной грамотности: глобальные компетенции. Тюмень, 2021. 25 с.

Контримович А. А. Развитие функциональной грамотности: из опыта преподавания иностранного языка / А. А. Контримович, М. В. Паюнова // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). 2013. № 2. С. 36. EDN QAWWQX.

Лебедева О. Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. 2015. № 5. С. 3–13.

Об утверждении Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия на 2021-2030 годы» / Постановление правительства Республики Бурятия от 28 декабря 2020 года № 816 // [Электронный ресурс]. 2020. URL: <https://docs.cntd.ru/document/571091607> (дата обращения: 12.05.2023)

Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования: приказ Министерства просвещения № 287 31 мая 2021 г. // [Электронный ресурс]. 2021. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/401333920/> (дата обращения: 12.05.2023)

Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла / под ред. А. А. Леонтьева. М.: Баласс, 2003. С. 35.

Содномов С. Ц. Обучение бурятскому языку в диалектных условиях при реализации технологии развития критического мышления / С. Ц. Содномов, Н. Г. Замбулаева // Педагогический ИМИДЖ. 2018. № 2 (39). С. 29-37. EDN UWNVEO.

Содномов С. Ц. Критерии литературного развития и уровни восприятия художественного произведения младшими школьниками // Международный информационно-аналитический журнал «Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык». 2019. № 2. С. 231-241. EDN KRBTHO.

Содномов С. Ц. Роль учебно-методических комплектов «Алтаргана» по бурятскому языку для 5–8-х классов в формировании функциональной грамотности // Функциональная грамотность: проблемы, идеи, перспективы: Приложение к Вестнику Бурятского республиканского института образовательной политики / ответственный редактор и составитель А.В. Комбаев. Том 10. Улан-Удэ: Государственное автономное учреждение дополнительного профессионального образования республики Бурятия «Бурятский республиканский институт образовательной политики», 2022. С. 81-90. EDN HNMMYZ.

Содномов С. Ц. Формирование действия целеполагания на уроках бурятского языка // Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык. 2022. № 1. С. 196-207. DOI 10.51955/23121327_2022_1_196. EDN JDLDKC.

References

- Azimov E. G., Shchukin A. N. (2009). A new dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages). Moscow: Ikar, 2009. 448 p. (In Russian)
- Educational system "School 2100". Pedagogy of common sense / ed. A. A. Leontiev. Moscow: Balass, 2003. P. 35. (In Russian)
- Ivanycheva T. A. (2021). General approaches to assessing functional literacy: global competencies. Tyumen, 2021. 25 p. (In Russian)
- Kontrimovich A. A., Payunena M. V. (2013). Development of functional literacy: from the experience of teaching foreign languages. *Proceedings of the Irkutsk State Academy*. 2: 36. (In Russian)
- Lebedeva O. E. (2015). Competence-based approach in education. *School technologies*. 5: 3–13. (In Russian)
- On approval of the Federal State Educational Standard for Basic General Education: Order of the Ministry of Education № 287 May 31, 2021 Available at: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/401333920/> (accessed 12 May 2023). (In Russian)
- On the approval of the State Program of the Republic of Buryatia "Preservation and development of the Buryat language in the Republic of Buryatia for 2021-2030": Decree of the Government of the Republic of Buryatia dated December 28, 2020 № 816. Available at: <https://docs.cntd.ru/document/571091607> (accessed 12 December 2023) (In Russian)
- Sodnomov S. Ts. (2022). Formation of the action of goal-setting in the lessons of the Buryat language. *Crede Experto: transport, society, education, language*. 1: 196-207. DOI 10.51955/23121327_2022_1_196. EDN JDLDKC. (In Russian)
- Sodnomov S. Ts. The role of Altargan educational kits in the Buryat language for grades 5–8 in the formation of functional literacy. Functional literacy: problems, ideas, prospects: Appendix № 10 to the Bulletin of the Buryat Republican Institute of Education politicians. Ulan-Ude, 2022. P. 81-90. (In Russian)
- Sodnomov S. Ts., Zambulaeva N. G. (2018). Teaching the Buryat language in dialectal conditions while implementing the technology for the development of critical thinking. *Pedagogical IMAGE*. 2 (39): 29-37. (In Russian)
- Sodnomov S. Ts. (2019). Criteria of literary development and levels of perception of a work of art by younger schoolchildren. *Crede Experto: transport, society, education, language*. № 2. С. 231-241. EDN KRBTHO. (In Russian)
- Vershlovsky S. G., Matyushkina M. D. (2007). Functional literacy of school graduates. *Sociological research*. 5: 140–144. (In Russian)